

Maja Solar
Filozofski fakultet, Novi Sad

Nauka filozofije mišljenja

(Mirko Aćimović, «Filozofija mišljenja», Futura publikacije,
Novi Sad, 2007.)

Shodno savremenim tendencijama logičkih koncepcija, koje logiku uglavnom svode na formalizirano, matematičko i simboličko mišljenje, spekulativni pristup predmetu u stalnom započinjanju i preispitivanju čini se gotovo kao prava retkost. U teorijskim razmatranjima logičkih područja kao puko formaliziranog mišljenja zaboravlja se da je logika (i filozofija) nauka mnogo šireg obuhvata nego što bi to bila u redukciji na samo jedan ili nekoliko vlastitih delova. Samo iskustvo mišljenja oduvek je pokazivalo ograničenost i jednostranost razumskog pristupa, jer um koji misli sebe samorealiziranjem temelji se na sintetičnosti mišljenja. Iako je govor o sistemima filozofije, kao i o sistematičnosti uopšte, zamenaren u dobu pluralnih istina, to ne znači da je neminovno povinovati se opštem duhu vremena i njegovoj modi, naročito ako se ima u vidu filozofski imperativ stalnog počinjanja, propitivanja i problematiziranja. Utoliko pretpostavke, polazišta, opšta mesta i maniri nisu ono što se ignorira, već permanentno ispituje. Ako nužnost

logičkog mišljenja proizilazi iz logičke strukture zbiljnosti postavlja se pitanje otkuda ponovno takva poplava zasnivanja logike inficirana suprematijom (prirodnih) nauka?

Opšta tendencija formalizovanja (matematizovanja, geometrizovanja) mišljenja apstrahovanjem od vlastite sadržine, pojavljivala se u nekoliko navrata u povesti filozofije. Da li je ovakav način koncepcije primeren biti samog predmeta ostaje pitanje na koje se može odgovoriti prikazom same stvari. Imanentnim karakterom razvoja mišljenja i pisanja nova knjiga prof. dr Mirka Aćimovića u tom smislu predstavlja doprinos naučnom istraživanju i samorazumevanju u obzoru nauke filozofije mišljenja. Čini se da se ovakav filozofski prikaz odredbi mišljenja pojavljuje u dva smisla: prvo, delo *Filozofija mišljenja* ne podleže opštem dobrom maniru rekonstrukcije mišljenja, već gradira logički sistem filozofije ne ponavljajući prethodne sisteme, već razvijajući pojmovna određenja saobrazna *novoj predmetnosti* (što onda u korpus logičkih nauka uvodi i razmatranja koja nisu tipična za tradiciju filo-

zofije, na šta ćemo referirati u daljnjem tekstu), i drugo, elaboracija samog predmeta ogleda se i u procesulanosti autorovog pisanja, pri čemu je već najavljena 'velika logika' sasvim logični i logički nastavak autorovog opusa.

Dakle, sistem logike kao nauke filozofije mišljenja uspostavlja se kao sistem mišljenja (u samom delu *Filozofija mišljenja* kao i u prethodnim autorovim delima – uzetim kao celine za sebe), ali i kao sistem pisanja, imajući u vidu celokupnost korpusa zasnovanog u konstelaciji dela *Elementi logike* ('mala logika'), *Uvod u logiku* ('srednja logika') i *Filozofija mišljenja* ('velika logika'). Ovakvom sistemu prethode i rasprave o formalnoj, tanscendentalnoj i spekulativnoj logici u delu *Ontologike*, kao i studija o ontologikama neposrednog znanja u delu *Metalogike*.

Izlaganje nauke filozofije mišljenja, shodno razvoju same stvari, pretpostavka je daljnjeg izlaganja nauke filozofije prirode, najavljene za budućnost. Ali i nauka filozofije prirode pretpostavka je filozofije mišljenja, kao prirode mišljenja i prirodne istorija duhovnih formi.

Tematski okvir knjige *Filozofija mišljenja* čine celine logičkih nauka u povesnim, ontološkim, formalnim, sazajnim i metodološkim postajanjima života predmeta, nužno razvijene u sistem mišljenja. Tako je delo strukturirano u četiri poretka mišljenja: istorija logike, elementi mišljenja, teorija saznanja i metod

mišljenja, a prethodnošću uvođenja u odredbe filozofskih i logičkih nauka, kao i dovršavanjem sistema sažetim pojmovnikom, imenikom i bibliografijom, razvijena je celina filozofije mišljenja. Iako je svaki deo *sui generis* zasnivanje znanja, svi momenti nauke priređeni su i pretpostavljeni jedni drugima, kao nužni momenti kretanja pojma mišljenja. „Tako je sistem nauke logike ispunjen vlastitom sadržinom, i ne svodi se pritom ni na koju stranu svog unutrašnjeg života“.¹ Spekulativni pristup nauci filozofije mišljenja omogućava pojmovno tkanje koje onda obuhvata različita područja znanja, sabrana u sistem izgradnje nauke kao rezultat konkretnog razvijanja.

Prolegomena u filozofiju mišljenja uobličava se kategorijalnim odredbama filozofije, filozofskih nauka, nauke logike, logičkih nauka i odnošenja logike i nauka. Logika kao nauka mišljenja u svim svojim ospoljenjima mora moći biti prikazana u punini. Sve razlike odredbi logike proizilaze iz predmeta logike koji je ostvaren vlastitom pojmovnom formom i sadržinom, a u mediju vremena, stoga uvek iznova priređen u zasnivanju. Tako se ono logičko ne ospoljava samo u mišljenju, niti samo u predmetu mišljenja, „nego su mišljenje stvari i stvar mišljenja jedan te isti proces, jedno je drugom izvor i utoka, istina. Logika je dakle istodobno i predmetna

¹ Aćimović, *Filozofija mišljenja*, Futura publikacije, Novi Sad, 2007. g., str. 14.

i misleća nauka, logika stvari i logika mišljenja“.² Logika se u inherentnim dobnim mometima nije uvek događala na spekulativan način, te je potrebno prikazati raznorodna povesna i teorijska zasnivanja, što sve čini ustrojstvo logičkog predmeta. Sinhronijskim i dijahronijskim razmatranjima logičkih nauka razvija se istorija mišljenja logosa u vlastitoj višestrukosti, što se prikazuje povesnim odredbama, kao i razlaganjima na logičke pravce, škole, sisteme i pristupe. Različiti modaliteti mišljenja kretanja su samog mišljenja, izlaganje stoga prebiva u integralnom pristupu nauci filozofije mišljenja.

U prvom delu knjige, *Istorija logike*, autor daje pregled filozofije mišljenja shodno nužnosti povesnog ospoljenja logosa. Helenska logika je utoliko otpočinjanje razvića pojmovnog mišljenja iz prepleta sa predstavnim mišljenjem, tako „mit, logos i nus stoje u središtu grčkog početka helenske logike, teorije saznanja i metodologike“.³ Prevladavanje mitskog mišljenja, ali i uvid u logosnu strukturu mitskog, predloženo je prikazom podignuća misli ka pojmu u predplatonskoj logici bića. Dijalektika znanja prikaz je ontološke logike Platona u području teorije ideja, a formalna ontologika, pak, izlaže prvi sistem logike kao organonički sistem istinitog, verovatnog i lažnog logosa. Logika kao propeutika filozofskog mišljenja jeste nauka o misaonim formama kojima se

iskazuje biće, stoga logički načini izricanja kao kategorijalne odredbe bića i mišljenja bića upućuju na formalitet koji nije formalicitet. Misaone forme su forme bića izricane formama reči. „Aristotelova logika je formalna nauka jer za svoj predmet mišljenja ima formalitet mišljenja, a ovaj formalitet mišljenja upućuje na supstancijalnost, predmetnost mišljenja, na biće mišljenja“.⁴ Razviće logičkog sistema u Aristotela prikazano je ne samo koncepcijom logike u spisu *Organon*, već i ostalim spisima kojima se zasniva analitika kao ontološka logika, kao i savremenim interpretacijama Aristotelove logike.

U dobu helinizma nastavljeni su učenja na tragu Platonovih i Aristotelovih teorija logike, što se trasiralo različitim pravcima i školama akademičara, peripatetičara, skeptika i neoplatonika, te je onda stupilo u patrističku i sholastičku logiku srednjovekovne filozofije.⁵ Odnosenje logičkih i metalogičkih istina razuma i istina vere, otkrovenja, providenja i ekstaze prikazano je razmatranjima filozofskih pitanja u zapadnoj patristici i istočnoj patrologiji, što vrhuni u poglavlju o problemu univerzalija i ocrtima najznačajnijih kanona srednjovekovne logike.

Logika nauke i logika razuma ospoljavaju dobnim mišljenjima renesanse i novovekovlja u misaonim tokovima empirizma i racionalizma. Novo doba

2 Ibid, str. 15.

3 Ibid, str. 28.

4 Ibid., str 39.

5 Ibid, str. 48.

kao doba nauke, sa vodećim upitnosti-
ma u pogledu problema metode i prob-
lema supstancije, donelo je i preokret u
započinjanju filozofije mišljenja.

Nasuprot antičkom određenju
znanja kao znanja podešenog pred-
metnosti predmeta, novi vek otpočinje
znanje izvesnom prethodnošću sub-
jekta, i time unapred raskida izvornu
uzajamnost sa predmetom spoznaje.
„Novovekovno misaono otpočinjanje
novog početka u filozofiji smešta se
u pitanje odnosa suprotnosti bitka
i mišljenja, prirode i duha, objekta i
subjekta, dakle supstancijaliteta i indi-
vidualiteta, kako bi se iznašlo, misaono
već pretpostavljeno, njihovo apsolutno
jedinstvo, apsolutni identitet njihovih
razlika. Racionalizam je metafizika
mišljenja, logika subjekta, duha, logički
primat onoga ontološkog u oblasti
mišljenja, logika subjekta, duha, sub-
jektivnosti, a naspram toga stoji em-
pirizam, logika i ontologija iskustva,
objekta, prirode, supstancijalnog“.⁶
Bekonovo zasnivanje novog organona
logike, Hobsovo, Lokovo, Barklijevo i
Hjumovo zasnivanje gnoseologike, te
Njutnova logika eksperimentalne filo-
zofije, trasiraju novovekovnu logiku
iskustva. Sa druge strane Dekart,
Spinoza, Lajbnic, a onda i francusko
prosvetiteljstvo slede misaonu nit
fundiranja logike razuma, pri čemu
se tendencije ka izgradnji univerzalne
nauke kao *mathesis universalis* i *sci-
entia generalis* pokazuju kao primena

⁶ Ibid, str. 70.

novih metoda utemeljenih na prirod-
nim naukama. Dignitet matematičkog
znanja kao ideala svakog propitivanja
zahteva temeljnu reformu logike,
time je otpočeto i matematičko zas-
nivanje logike u ideji alfabeta naučnog
mišljenja kao računskog mišljenja (*cal-
culus logicus*).

Poglavlje *Logika uma* prika-
zuje, prema autoru, najviše postignuće
logike kao transcendentalne i kao
spekulativne ontologike. „Transcen-
dentalna logika je nauka o čistom ra-
zumu, o čistom racionalnom saznanju,
o njegovim čistim apriornim pojmov-
ima: u tom je smislu ona i kritička te-
orija saznanja, koja ispituje poreklo,
obim i objektivnu vrednost aprior-
nog saznanja, zakone razuma i uma,
odnos čistog saznanja prema objektu
saznanja koji se zamišljaju apriori“.⁷
Kao logika sintetičke delatnosti čistog
razuma transcendentalna logika se
razlikuje od formalne analitičko-
sintetičke logike u području empiri-
jskog i čistog mišljenja. Sa Hegelovom
spekulativnom ontologikom stupa
se u carstvo čistih misli, sistem čistog
uma u konkretnosti vlastitih momenata.
„Momenti 'svoga logičko-realnog' su
apstraktno-razumski, dijalektički i
spekulativni ili pozitivno-umski a
stupnjevi logičke ideje su biće, suština
i pojam, što i sačinjava strukturu
nauke logike, koja se ovim pokazuje
kao sistem subjektivne i objektivne
logike: objektivna logika nauka je o

⁷ Ibid, str. 89.

biću i suštini a subjektivna nauka o pojmu“.⁸ Dijalektikom, kao apsolutnom metodom, prikazuje se supstancija same stvari koja jeste dijalektička. Metoda je stoga unutrašnji život stvari, a ne nekakva oruđevnost kojom bi se naknadno mogla zahvatiti i misaono obuhvatiti stvar mišljenja. Predmet kao ospoljenje apsoluta u vlastitim stupnjevitim momentima mora biti prikazan inherentnim određenjima pojma, a to je moguće jedino prikazom istinitog kao celine u obliku sistema.

U savremenim koncepcijama mišljenja logičko figurira kao supstancijalno i neposredno, zatim formalno i onda apsolutno formalizovano. „Savremeno doba logičke filozofije ispoljeno je kroz fundamentalne kategorije onoga *logičkog*, a to *logičko* ide od alogičkog preko logicističkog do naučnog i matematičkog; ovo prvo ide od tela, srca i duše do volje, vere, osećanja i intuicije, zatim se logičko i logicističko razmatra od neposrednih činjenica svesti i sveta, prakse, realnog do dijalektike kao procesa logičkog mišljenja; logički scijentizam, ili naučna logika prikazuje se smerovima filozofskog mišljenja u marksizmu, pozitivizmu, pragmatizmu, logičkom pozitivizmu i neorealizmu; posebni smer logičkog scijentizma pripada epistemološkoj psihologici, filozofiji duha, zatim metodologici i onda matematičkoj logici, koja je, u naučnom pogledu, doista najrazvijeniji moderni

izraz logičke filozofije“.⁹ Matematička logika dakako nije najviše postignuće i dovršenje logike, ona je samo jedan deo logičkog mišljenja, a istorija logike sačinjena je od svih pravaca, škola, orijentacija i koncepcija u svim epohama svetske istorije filozofije.¹⁰

Elementarnost mišljenja najpre je posvedočena razlučivanjem i odnošenjem pojmova *bitak i logos*, pri čemu se pojmovi bitka, bića, jednog, biti ili suštine, supstancije i materije, te pojma logosa, međusobno razlikuju, ali u vlastitoj višestrukosti i sameravaju. Zakoni mišljenja promišljaju se kao nužni principi jer proishode iz bića, stoga se razmatraju tradicionalne odredbe zakona identiteta, zakona protivrečnosti, zakona isključenja trećeg i zakona dovoljnog razloga – kako proizilaze iz formalne logike, ali i kako se dopunjuju i preispituju shodno dijalektičkim odredbama gde su to ontološki zakoni. Poglavlje *Biće i mišljenje* konkretizacija je logičkog kao onoga što prirodu i poreklo ima u biću, pri čemu se tematizira odnos duše i tela kroz povesnofilozofske koncepcije, kao i mogućnost započinjanja mišljenja iz principa *ja mislim*.

U naredna tri poglavlja izlaže se ono što tradicionalna formalna logika uzima u čitav svoj opseg, a to su elementarni oblici mišljenja: pojam, sud i zaključak. „Oblici sadržine misaonih odredbi, ili forme mišljenja

⁸ Ibid, str. 96.

⁹ Ibid, str. 100

¹⁰ Ibid, str. 182.

bića, jesu pojam, sud i zaključak, a poimanje, suđenje i zaključivanje procesi su mišljenja kojima se shvata suština predmeta mišljenja¹¹.

Autor daje koncizan pregled sistema pojma, procesa pojma, kategorija, sistema suda, procesa suđenja, sistema zaključka, procesa zaključivanja, silogizma i greški u zaključivanju, pri čemu u obuhvat prikaza ulaze najbitnije filozofske teorije elementarnog mišljenja, od antičkih do savremenih, kao i različite interpretacije i kritike. Elementarnost mišljenja sažeto je prikazana i modernim koncepcijama matematičke ili simboličke logike, pri čemu su izložene osnovne postavke formalizma mišljenja u logici klasa, logici iskaza, logici predikata, logici relacije, modalnoj, vremenskoj i deontičkoj logici, te polivalentnoj logici. Autor zaključuje kako se formalizovano mišljenje „pokazuje samo kao jedan od apstrahovanih oblika formalnog mišljenja“, što znači nikako kao čitav sistem logike iskazan univerzalnim jezikom. Konačno, *Jezik mišljenja*, dovršenje je prikaza logičkog porekla i prirode mišljenja. Za razliku od drugih nauka čija predmetnost se eksplicira strukturama jezika, *logika jezika* nije puka sabranost svih momenata jezika, već „ona biće jezika misli mišljenjem jezika bića“.¹²

Konceptualizacija značenja naročito se ispituje u savremenim

neopozitivističkim filozofijama, pri čemu je suštinska funkcija filozofije da istražuje jezik u kontekstu lingvističkih i logičkih disciplina, osobito analiza sintaksičkih, semantičkih i pragmatičkih dimenzija semiotike.

Jezik logike, pak, razabire se izvorno kao ontološki, a u savremenim logikama kao formalizovani. Ipak, apsolutno formalizovani jezik bez ikakve predmetne sadržine nije moguć, „a to znači kako se ni matematika niti logika ne mogu apsolutno aksiomatizovati formalnim jezikom simbola. Jezik logike je jezik predmetnog mišljenja, predmetni je to jezik, ontološki jezik mišljenja“.¹³

Kako je logika jednovremeno ontologika, gnoseologika i metodologika, poglavlje *Teorija saznanja* izlaže logičke osnove pojmova saznanja i znanja, te preispituje prirodu i poreklo saznanja, pri čemu se u istoriji filozofije onda gradiraju različite teorije: empirističke, racionalističke i iracionalističke. Shodno predmetu saznanja razlikuju se pak realistički, idealistički i fenomenalistički smerovi mišljenja. U pogledu mogućnosti, granica i vrednosti saznanja razlikuju se agnosticizam, skepticizam i dogmatizam.

Procesulanost saznanja ogleda se u prikazu stupnjevitosti spoznaje putem čulnosti, razuma, uma, intuicije i drugih oblika neposrednog znanja. Zadaća logike teorije saznanja

¹¹ Ibid, str. 206.

¹² Ibid, str. 260.

¹³ Ibid, str. 270.

je da ispita i pojam istine, pri čemu se razumevanja istine trasiraju različitim koncepcijama, stoga se u istoriji mišljenja govori o ontološkim teorijama istine, o teoriji korespondencije, zatim realističkoj teoriji, teoriji koherencije, pragmatičkim, konvencionalističkim, nihilističkim, transcendentalnim teorijama, kao i teoriji evidencije. Istina se određuje „kao biće, stvarnost, ili kao svojstvo bitka, bića, stvarnosti, te onda kao misao, ideja, sud, iskaz, zatim kao predstava, slika, odraz, kao govor, značenje, važenje, vrednost, kao praksa, instrument biološkog opstanka, kao egzistencija, ili pak kao ono čega nema, ili čega ima kao fikcije i privida. Nadalje, izvori istine su, prema prethodnim teorijama, iskustvo, razum, um, intuicija; istina je zatim objektivna, subjektivna, apsolutna, relativna, ona je isto tako spoznatljiva ili nije spoznatljiva; onda, prema svojim pojavnim oblicima istina je ontološka, gnoseološka, epistemološka, aksiološka, antropološka, egzistencijalna istina, a prema predmetnim oblastima ispoljenja istina je filozofska, naučna, istorijska, umetnička, religijska kategorija“.¹⁴ Različitost određenja istine zapravo čini modalitete ili momente ispoljenja istine.

Logika metodologije mišljenja, izložena u poglavlju *Metod mišljenja*, prikazuje se tematskim okvirima pojmovna metode i nauke. Nauka metodologije započinje kraćim nacrtom filo-

zofske istorije metodologije mišljenja, te se nastavlja izlaganjem momenata filozofskog metoda kao puta i načina postajanja i postojanja filozofskog mišljenja. Filozofski metod nauke, pak, prikazuje momente metoda kao postupke analize, sinteze, apstrakcije, generalizacije, specijalizacije, definicije i divizije (kao metode ekspliciranja i formiranja pojma), zatim induktivni i deduktivni metod, posmatranje, eksperiment, brojanje, merenje, statistički i aksiomatski metod (kao metode izvođenja i zasnivanja sudova), te opis, objašnjenje, predviđanje, naučno otkriće, dokaz, istraživanje i izlaganje u nauci (kao naučni metod nauke). Logika nauke filozofsko je znanje o poreklu i prirodi naučnog mišljenja,¹⁵ kao nauka nauke, metanauka, ona postaje preokupacija unutar pravaca savremene filozofije, gde se propituje pojam i predmet nauke, struktura nauke i postupci naučnih istraživanja. Zasnivanje nauke u vlastitim momentima ispunjena je sadržina logike, tako se nauka filozofije mišljenja u rezultatu pokazuje kao sistem logike.

Nova knjiga Mirka Aćimovića ovime zaokružuje disciplinirani sistem koji nudi elementarna znanja kako na osnovnim, tako i na master i doktorskim studijama filozofije, čime postaje neophodan udžbenički i heuristički materijal za širi opseg filozofskih predmeta.

¹⁴ Ibid, str. 300, 301.

¹⁵ Ibid, str. 337.